

ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱՐ
EUROPEAN UNION FOR ARMENIA

Մույն ծրագրային փաստաթուղթը պատրաստվել է «Քայլ դեպի արդար Հայաստան» ծրագրի շրջանակում: Ծրագիրն իրականացնում է «Քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտ» հասարակական կազմակերպությունը՝ իր գործընկերներ «Աստղացույք» ՀԿ-ի, «Ընդդեմ իրավական կամայականության» ՀԿ-ի, «Ընտանիք և համայնք» ՀԿ-ի հետ համատեղ՝ «Իրավաբանների հայկական ասոցիացիա» հասարակական կազմակերպության ղեկավարությամբ կոնսորցիումով գործարկվող «Կառուցողական երկխոսության հանձնառություն» ծրագրով տրամադրված ենթադրամաշնորհի շրջանակներում: «Կառուցողական երկխոսության հանձնառություն» ծրագիրը ֆինանսավորվում է Եվրոպական միության կողմից:

ԿԱՌՈՒԹՅՈՒՆԿԱՆ
ԵՐԿԽՈՍՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՆՁՆԱՌՈՒԹՅՈՒՆ
COMMITMENT TO CONSTRUCTIVE DIALOGUE

ԱՆՍԱԿՈՒԹՅԱՆ ԳՐԻՆՍԻՏԱԿԱՆ
ԱԶԳԱՅԻՆ ՑԱՆԵ

**Դատապարտյալի վերասոցիալականացումը ՀՀ-ում
ծրագրային փաստաթուղթ**

Վերականգնողական արդարադատությունը պետք է ապահովի իրավախախտներին՝ վերականգնվելու հնարավորությամբ, տուժողին՝ արդարությունը վերականգնելու հնարավորությամբ և հասարակությանը՝ անվտանգությամբ: Իսկ վերականգնողական արդարադատության կայացվածության գլխավոր ցուցանիշն իրավախախտին հասարակությանը վերաինտեգրվածության փաստն է և այնպիսի պայմանների երաշխիքը, որոնց դեպքում նա կկարողանա օրինապահ կյանք վարել:

Իսկ որքանով է իրավախախտում կատարած անձն վերափոխվել, վերաինտեգրվել կարելի է դատել երկրում կրկնահանցագործության ցուցանիշով:

Վերջին՝ 2018 թվականի նոյեմբերի 6-ին հայտարարված համաներումից հետո կրկնահանցագործության վերաբերյալ տվյալները (մարտի 22-ին առաջին փոխտեսիկանապետ Արման Մարգարյանն Ազգային ժողովում [նշել է](#), որ «628 անձ է համաներմամբ ազատվել, որից 66-ն արդեն կատարել է 121 հանցագործություն»), ինչպես նաև իրավապահ մարմնի ներկայացուցչի [հայտարարությունն առ այն](#), որ «2018 թվականին 1200 անձի նկատմամբ չի կիրառվել կալանք, սակայն չկան տվյալներ, թե **նրանցից քանիսն են ազատության մեջ լավ վարք դրսևորում**», վկայում են վերականգնողական արդարադատության ոլորտում համակարգային խնդիրների առկայության և համապարփակ քաղաքականության մշակման անհրաժեշտության մասին:

Քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտը (ՔՀԻ) 2018 թվականի ընթացքում նախաձեռնել և կազմակերպել է հանդիպումների շարք, որոնց ընթացքում քրեակատարողական ծառայության ներկայացուցիչները, քրեակատարողական հիմնարկների ղեկավարները և աշխատակիցները, Պրոբացիայի ծառայության ղեկավարը և աշխատակիցները, ինչպես նաև քաղաքացիական հասարակության և միջազգային կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ, փորձագետներ, դասախոսներ քննարկել են դատապարտյալների վերասոցիալականացումը, առկա խնդիրները, մարտահրավերները և հնարավոր լուծումները:

Քննարկումների ընթացքում մասնավորապես արծարծվել են հետևյալ թեմաները.

➤ **Դատապարտյալի ուղղումը/ուղղորդումը**

*«Դատապարտյալին պետք է ձեռքից բռնած ուղղորդենք/ուղեկցենք»
փորձագետ*

Դատապարտյալի ուղղումը պետք է սկսվի հիմնարար նշանակություն ունեցող ամենակարևոր և առաջնային գործողությունից, այն է՝ դատապարտյալի ռիսկերի և կարիքների, թույլ և ուժեղ հատկանիշների գնահատում, որոնց վրա և պետք է խարսխվի հետագա վերականգնողական ամբողջ աշխատանքը:

Դատապարտյալի վերականգնման համար կենսական նշանակություն ունեն այնպիսի բաղադրիչներ, ինչպիսիք են ընտանիքի հետ կապը, շրջապատը, անձի հոգեւոցիալական կարգավորումը, որոնք այսօր անտեսված են, հաշվի չեն առնվում:

Համաձայն ՀՀ Արդարադատության նախարարի 30 մայիսի 2008 թ.-ի [թիվ 44-Ն հրամանի](#)¹ անձի հետ սոցիալական, հոգեբանական և իրավական աշխատանքները պետք է սկսվեն քրեակատարողական հիմնարկ (ՔԿՀ) մուտք գործելու առաջին վայրկյանից և կազմակերպվեն 3 փուլով՝ նախնական, ընթացիկ և ավարտական: Ինչպես վկայում են պրակտիկան և փորձագետները՝ ինչ-որ աշխատանքներ **սկսվում են** ավարտական փուլում: Ամբողջ աշխատանքը փաստացի ձևական բնույթ է կրում: Անգամ այդ ավարտական փուլը հաշվարկվում է դատապարտյալի պատժի օրացուցային ժամկետով, մինչդեռ դրա իրական նպատակը պետք է լինի դատապարտյալին պայմանական վաղաժամկետ ազատմանը (ՊՎԱ) նախապատրաստելը: Դատապարտյալի հետ աշխատանքները պետք է նրան նախապատրաստեն ազատության մեջ կյանքին, ինչը, ի թիվս այլնի, նշանակում է նաև ռեժիմի աստիճանական թուլացման ընթացակարգ:

Դատապարտյալի վերականգնման ծրագրերի հաջող իրականացման համար անհրաժեշտ է ապահովել բոլոր շահագրգիռ գերատեսչությունների՝ Արդարադատության նախարարության՝ ի դեմս քրեակատարողական ծառայության, այլ նաև Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության, Ոստիկանության, Պրոբացիայի ծառայության, տարածքային կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի միջև համագործակցությունը և համատեղ աշխատանքը:

➤ **Դատապարտյալի զբաղվածությունը**

Վերականգնողական արդարադատության ոլորտում միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ ուղիղ կապ կա զբաղվածության և կրկնահանցագործության նվազման միջև: Ավելին, անգործությունը մեծացնում է հանցանք գործելու հավանականությունը, ինչը նշանակում է, որ աշխատանք գտնելն իրավախախտի կյանքում շրջադարձային պահ է: Այսպիսով, պատիժը կրելու ընթացքում վերապատրաստման և աշխատելու հնարավորությունը կարևորագույն հանգամանք է:¹

Ընդհանուր առմամբ առկա են մի շարք գործոններ, որոնք մեծապես սահմանափակում են դատապարտյալների՝ զբաղվածության և եկամուտներ ստանալու հնարավորությունները: Դրանք են՝ անավարտ կրթությունը, ոչ բավարար մասնագիտական հմտությունները,

¹ Shoham, Efrat, Zelig, Anat, Hesis,i Badi, The "Black Box" Behind Prison-Based Vocational Training Programs, European Scientific Journal April 2017 /SPECIAL/ edition, p. 433

աշխատանքային փորձի պակասը և մոտիվացիան: Ազատագրկման դեպքում, հատկապես երկարատև, դատապարտյալները դուրս են մնում աշխատաշուկայից և գրկվում են տնտեսական գործունեություն զարգացնելու հնարավորությունից, ինչը հանգեցնում է փորձի, հմտությունների, վերապատրաստման կարողությունների և գործատուների հետ կապի կորստի:²

Հայաստանի ՔԿՀ-ներում դատապարտյալների զբաղվածությունն ապահովող որոշակի պայմաններ ստեղծվել և ստեղծվում են (օրինակ՝ կարի արհեստանոց «Աբովյան» ՔԿՀ-ում): 2018 թվականի ՔՀԻ-ի կողմից ԱՄՆ կառավարության ֆինանսավորմամբ իրականացվող ծրագրի շրջանակներում վեցամսյա մասնագիտական դասընթացներ են կազմակերպվել (հեյտնագործության/գորգագործության, վարսահարդարման, անգլերենի, համակարգչային հմտությունների, այդ թվում գրքերի և ամսագրերի թվայնացման, բիզնես կառավարման և [մի քանի այլ ուղղություններով](#)): Արդյունքում այդ դասընթացներից որոշները շարունակում է «Իրավական կրթության և վերականգնողական ծրագրերի իրականացման կենտրոն» պետական ոչ առևտրային կազմակերպությունը («Կենտրոն» ՊՈԱԿ): Ավելին, դասընթացները կազմակերպվում են ոչ միայն «Աբովյան» ՔԿՀ-ում, այլ նաև այլ «Արմավիր» ՔԿՀ-ում, ինչպես նաև Պրոբացիայի շահառուների համար:

Թվայնացման հմտություններն արդեն իսկ հնարավորություն են ընձեռել կանանց գումար աշխատել, իսկ հեյտնագործության/գորգագործության հմտությունները պահանջված են, օրինակ, Գորիսի Կանանց Ջարգացման «Ռեսուրս կենտրոն» հիմնադրամի կողմից, որի հետ համագործակցությունը շարունակվում է նաև ծրագրի ավարտից հետո:

ՔՀԻ-ի կողմից նույն ծրագրի շրջանակներում դատապարտյալների համար կազմակերպվել էին նաև յոգայի և ֆիթնեսի դասընթացներ՝ խթանելով կանանց շրջանում առողջ ապրելակերպի գաղափարը:

Դասընթացները մեծ ոգևորությամբ են ընդունվել նաև դատապարտյալների կողմից, որոնք մեծ շահագրգռվածությամբ էին մասնակցում այդ դասընթացներին՝ հույս ունենալով ազատվելուց հետո [«գտնել իրենց այդ ոլորտներում»](#):

Այսպիսով, պատժի կրման ընթացքում անցկացվող դասընթացներն ապագա սոցիալական վերաինտեգրման հիմքեր նախապատրաստող կարևորագույն գործիքներ են, որոնք կարող են օգնել ազատության պատրաստվող դատապարտյալներին՝ ստանալու պահանջարկ ունեցող մասնագիտություն և կայուն եկամտի աղբյուր:

Սակայն դասընթացներ, եթե անգամ կազմակերպվում են, կազմակերպում են մի քանի ՔԿՀ-ներում և այն էլ ոչ պարբերաբար: Օրինակ՝ ինչպես փաստում են «Կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի ներկայացուցիչները՝ Զբաղվածության պետական գործակալության հայտարարած՝ ՔԿՀ-ներում դասընթացների կազմակերպման տենդերի չափանիշներին երկրում ոչ մի կազմակերպություն չի բավարարում, նույնիսկ իրենց Կենտրոնը, այն դեպքում երբ տենդերում նշված գործողությունները վերջինիս անմիջական գործառույթներն են:

² Դատապարտվածների շրջանում զբաղվածությունը և եկամուտներ ստանալու հնարավորությունները սահմանափակող գործոնները: Հասանելի է <http://csi.am/hy/point-of-view/2017/01/18/probation>

Սակայն, ինչպես ցույց են տալիս ուսումնասիրությունները, դատապարտյալները հազվադեպ են հնարավորություն ունենում մասնակցելու վերապատրաստումների և դասընթացների: Խոչընդոտները բազմաթիվ են: Օրինակ՝ Ջբաղվածության պետական գործակալությունը նման դասընթացներ չի անցկացնում, որովհետև սահմանափակված է դասընթացին մասնակցողների առնվազն 50%-ին դասընթացի ավարտից հետո աշխատանքով ապահովելու պարտավորությամբ: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ մասնակիցների մեծ մասը դասընթացի ավարտից հետո շարունակում են մնալ ՔԿՀ-ներում, որտեղ աշխատատեղերը խիստ սահմանափակ են՝ նմանօրինակ պահանջը հեռու է իրատեսական լինելուց: Խնդիր է նաև գործատուների բացասական վերաբերմունքը նախկին դատապարտյալների հանդեպ, իսկ օտարերկրյա քաղաքացիները ընդհանրապես զրկված են պատժի կրման ընթացքում աշխատելու իրավունքից՝ պայմանավորված օրենքի խոչընդոտների ուժով: Նշված խնդիրներն իրավական կարգավորման դաշտում են:

Դասընթացների արդյունավետության համար կարևոր է նաև դատապարտյալների մոտիվացիան, մասնակցության ցանկությունը: Ինչպես ցույց է տալիս պրակտիկան և փաստում են փորձագետներն այդ նպատակի ապահովման համար անհրաժեշտ է

ա) ապահովել դասընթացների նպատակայնությունը, այն է՝ պետք է պատրաստվեն ոլորտի մասնագետներ: Օրինակ՝ վարսավիհներ, գորգագործներ, խաղալիք պատրաստողներ, թվայնացման մանագետներ և այլն: Դասընթացները, անշուշտ, կարևոր են, սակայն վերացական հմտությունները, որոնք պահանջարկ չունեն շուկայում կամ հասու չեն տվյալ անձին, հետագա զբաղվածության ապահովման համատեքստում արդյունավետ չեն

բ) ապահովել աշխատանքի հնարավորություններ ՔԿՀ-ներում

գ) որդեգրել խրախուսման քաղաքականություն: Օրինակ՝ հաջող մասնակցությունը դիտարկվի վաղաժամկետ ազատման պայման, իսկ ազատվելուց հետո ապահովվեր Պրոբացիայի շրջանակում ուսումը շարունակելու հնարավորություն

դ) խրախուսել բիզնես շրջանակի ներգրավումը դատապարտյալների զբաղվածության ապահովման համատեքստում

ե) մշակել և ներդնել դասընթացներ՝ դրանց արդյունավետության պարբերական գնահատման պարտադիր բաղադրիչով:

➤ **Տորմալ թղթաբանություն**

Դատապարտյալի ուղղման շղթայի բոլոր օղակներն ունեն պարտադիր հաշվետվությունների ձևեր, որոնք հեռու են նպատակային, թիրախավորված տեղեկություն հավաքելու գործիքներ լինելուց և իրենցից ներկայացնում են ծայրաստիճան ժամանակատար գրագրության համակարգ: Հավաքված տեղեկատվությունը չի օգտագործվում վիճակագրական վերլուծությունների իրականացնելու և ոլորտը բարելավելու նպատակով: Արդյունքում իրական շահառուն՝ մարդը, դուրս է մնում պետության ուշադրության դաշտից՝ իր կենտրոնական դերը զիջելով գրագրությանը:

Այսպիսով, դատապարտյալների վերասոցիալականացման արդյունավետ մեխանիզմի ստեղծմանն ուղղված քայլերն անհրաժեշտ է սկսել ընդհանուր նպատակի, այն է՝ կրկնահանցագործության կանխարգելման շուրջ պատկան մարմինների համախմբմամբ՝ հստակ առանձնացնելով հիմնական դերակատարների պարտավորությունները, ինչպես նաև սահմանելով վերջիններիս աշխատանքի արդյունավետության գնահատման որակական և քանակական չափորոշիչները:

➤ Հաշտարարություն

Վերականգնողական արդարադատության հիմնական բաղադրիչ է նաև հաշտարարությունը: Անվտանգ հասարակության համար կարևոր նշանակություն ունի իրավախախտի և տուժողի միջև հաշտեցումը: Օրինակ՝ վերջին համաներմամբ դեպքից ընդամենը 8 ամիս անց ազատ է արձակվել մեկ տարեկան երեք ամսեկան երեխայի մահվան ելքով ավարտված ավտովթարի մեղավորը: Այդ փաստը հարուցել է երեխայի ծնողների [վրդովմունքը](#), սոցցանցերը ողողված էին ասելության խոսքով: Եվ եթե այս դեպքում ծնողները սահմանափակվել են միայն վրդովմունքը սոցկայքերում արտահայտելով՝ 2016 թվականին երեխային մահվան ելքով վրաերթի ենթարկած վարորդի նկատմամբ երեխայի հայրը վրեժխնդրության շարժառիթով սպանության փորձ է կատարել³:

Քննարկումներին մասնակցում էին ՀՀ Արդարադատության նախարարի տեղակալ Սուրեն Քրմոյանը, նախարարության ներկայացուցիչները, ՀՀ ԱՆ Պրոբացիայի ծառայության պետ Արսեն Նավասարդյանը և ծառայության աշխատակիցները, Քրեակատարողական ծառայության սոցիալական, հոգեբանական և իրավական աշխատանքների բաժնի պետ Մարինե Գասպարյանը, ՄԻՊ գրասենյակի ներկայացուցիչները, «Աբովյան» ՔԿՀ պետ Գայանե Վարդանյանը, հիմնարկի սոցիալական, հոգեբանական և իրավական բաժնի աշխատակիցները, «Իրավական կրթության և վերականգնողական ծրագրերի իրականացման կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի փոխտնօրեն Գայանե Հովակիմյանը, «Սոցիալական արդարություն» ՀԿ նախագահ, փորձագետ Արշակ Գասպարյանը, «ՔՀԻ» ՀԿ տնօրեն, Մարդու իրավունքների միջազգային ֆեդերացիայի (FIDH) գլխավոր քարտուղարի տեղակալ Արտակ Կիրակոսյանը, Եվրոպայի Խորհրդի, Կարմիր Խաչի, Գերմանիայի դեսպանատան ներկայացուցիչներ, ՀԿ ներկայացուցիչներ և այլք:

Պատրաստեց

Սառա Ղազարյանը

³ Տե՛ս Գործ համար ԿԴ2/0081/01/16, դատական տեղեկատվական համակարգ, www.datalex.am